

Monika Lewicka

Dialogiczny wymiar relacji nauczyciel – uczeń

Dialog jest pojęciem współcześnie powszechnie stosowanym oraz niejednokrotnie nadużywanym, z czym coraz częściej wiąże się zjawisko inflacji terminologicznej (Witkowska, 2003, s. 88). Właściwe rozumienie dialogu nie może być rozpatrywane poza, a tym bardziej wbrew personalistycznemu postrzeganiu człowieka. Wypaczałoby bowiem jego najgłębszy sens, odbierało przysługującą mu wartość, jaką jest sama osoba i spotkanie osób w płaszczyźnie podstawowej, wyjściowej (Kozłowski, 2004, s. 96).

Dialog rozumiem jako proces interakcyjny, polegający na używaniu przez dwa podmioty *słowa* w zamiarze osiągnięcia zrozumienia tego, co każdy z nich myśli i czym żyje, w wyniku czego dochodzi do porozumienia, a więc w pewnej mierze do wzajemnego zbliżenia swoich punktów widzenia i właściwego sobie sposobu życia (Śnieżyński, 1997, s. 139).

Dialog jest jedną z największych i konstytutywnych wartości społeczeństwa (Kuczyński, 2003, s. 241). Dlatego też problematyka dialogu znajduje zainteresowanie wśród pedagogów, psychologów, socjologów i filozofów. Dialog jest bowiem jednym z najlepszych i najskuteczniejszych sposobów na pełne, autentyczne, prawdziwie ludzkie spotkanie człowieka z człowiekiem. Człowiek ze swej natury dąży do dialogu, szuka drugiego, który go zrozumie, wysłucha, zaakceptuje takim, jakim jest. Rozwój człowieka rzeczywiście może dokonać się tylko dzięki drugiemu człowiekowi. Umiejętność prawidłowego komunikowania i porozumiewania się z innymi ludźmi posiada bowiem istotne znaczenie zarówno dla jakości życia danej osoby, jak i dla jakości więzi interpersonalnych, które ta osoba buduje.

Bez żadnych wątpliwości żyjemy w epoce dialogu (Szulakiewicz, 2002, s. 21). Uzasadnione jest zatem twierdzenie, iż niemal wszystkie formy kryzysu dzisiejszego człowieka i świata wynikają ze świadomego unikania lub z jawnej niechęci do dialogu. Owa niechęć niejednokrotnie ma swoje źródło w egoistycznej i egocentrycznej postawie. Wiele sfer życia codziennego – społeczna, kulturowa, ekonomiczna, gospodarcza, moralna – wskazuje na liczne przykłady patologii, kiedy zapomina się o dialogu jako metodzie współdziałania i rozwoju pozytywnych relacji międzyludzkich (Baniak, 2007, s. 8). Niestety, także w nauczaniu i wychowaniu dialog nie jest należycie doceniany, deformuje się jego istotę i sens.

Człowiek z natury jest istotą dialogiczną, a dialog to zjawisko niemal wszechobecne w życiu kulturowo-społecznym. Dlatego istnieje szerokie spektrum rodzajów dialogu: wewnętrzny, domniemany, społeczny, publiczny, dydaktyczny, wychowawczy, edukacyjny, ekumeniczny, kulturowy, dialog między umarłymi i żywymi, dialog egzystencjalny itd. (Ostrowska, 2000, s. 18).

Edukacja jest tą dziedziną życia społecznego, w której słowo *dialog* pojawia się szczególnie często, gdyż jest on w sposób naturalny wpisany w proces kształcenia. W obecnych czasach niezwykle istotny jest dialog edukacyjny zachodzący między nauczycielem a uczniem.

Istota dialogu w ujęciu filozoficznym

Filozoficzne refleksje o dialogu mają swoje odniesienie do fenomenu spotkania. Każdy prawdziwy dialog bowiem musi zostać poprzedzony spotkaniem jako wydarzeniem, warunkującym jego zaistnienie i realizację (Witkowska, 2003, s. 79).

Filozofia dialogu w swych horyzontach myślowych zmusza do rewizji dotychczasowych sposobów pojmowania efektywności i adekwatności oddziaływań wychowawczo-edukacyjnych, z całą wyrazistością eksponując fundamentalne i najbardziej istotne fenomeny ludzkiego istnienia (Gara, 2008, s. 9). Zaakcentowała ona znaczenie aspektu ontycznego, uznając dialog za konstytutywny element bytu ludzkiego i ludzkiej egzystencji (Milerski, 2008, s. 37). Filozofia dialogu wskazała, że prawdziwe odkrycie naszego *Ja* leży w spotkaniu *Ty*, z *Innym* (Szulakiewicz, 2002, s. 30).

Historycznie rzecz ujmując, filozofia dialogu pojawiła się w drugiej połowie XX w. Wspólne dla przedstawicieli filozofii dialogu było czerpanie z inspiracji religijnych judaizmu i chrześcijaństwa oraz krytyczne nastawienie wobec ogólnej tendencji nowożytnej filozofii, która centralne miejsce przyznawała podmiotowi poznającemu, redukując równocześnie istnienie drugiego człowieka do przedmiotu poznania. Odkrycie i uwydatnienie istoty ludzkiego *Ty* uznawane było przez dialogików za fundamentalne wydarzenie na miarę przewrotu Kopernikańskiego. W tym czasie powstały, często zupełnie niezależnie od siebie, pierwsze niezwykle istotne dla tego nurtu myślenia prace, m.in. M. Bubera, *Ich und Du* (wyd. pol.: *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992). Kolejne ważne dla filozofii dialogu prace tworzą niejako drugą i trzecią falę myślicieli, wpisujących się w nurt „nowego myślenia”, m.in.: E. Lévinas, *Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité*, 1961, wyd. pol.: *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrżności*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 2002; J. Tischner, *Myślenie według wartości*, 1982; *Filozofia dramatu*, 1990; *Spór o istnienie człowieka*, 1999 (Gara, 2008, s. 23).

Współcześnie najbardziej znanym kontynuatorem dialogizmu jest Emmanuel Lévinas. Samo użycie terminu *dialogizm* może być węższe i specyficzne lub bardziej ogólne. W tym pierwszym, węższym znaczeniu ma się na myśli radykalne stanowisko zajmowane na przykład przez Martina Bubera, dla którego podstawowymi terminami, od których zaczyna się filozofowanie, są pojęcia *Ja*, *Ty*, *dialog*. Bardziej ogólne rozumienie terminu *dialogizm* wskazuje na tych filozofów, którzy partycypowali w pewnych podstawowych ideach Bubera, np. A. Reinach, bądź pozostając w kręgu myśli E. Husserla i M. Heideggera, głosili poglądy personalistyczne, tzn. analizowali i uwypuklali wagę relacji międzyosobowych, np. M. Scheler, D. von Hildebrand, K. Jaspers, L. Binswanger, K. Löwich (Ryk, 2006, s. 28–29).

Buber w dziele *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych* pisał o trzech odmianach dialogu. Są nimi: monolog przebrany za dialog; dialog techniczny, w którym chodzi o rzeczowe porozumienie, i wreszcie dialog prawdziwy – mający miejsce, gdy obejmujemy myślą drugiego lub drugich w ich bycie (Buber, 1992, s. 226). Rzeczywistość, według Bubera, przybiera dwojaką postać, uzależnioną od życiowej orientacji człowieka, wyrażanej postawą doświadczania – postawa monologiczna, bądź postawą wchodzenia w relacje – postawa dialogiczna (Gara, 2008, s. 109). Buber wyodrębniając relacje *Ja – Ty* i *Ja – To*, czyli dwa sposoby bycia człowieka, dokonuje jednego z najbardziej znaczących rozróżnienia sposobów myślenia człowieka o rzeczywistości. *Ja – To* oznacza posiadanie przedmiotu, *Ja – Ty* oznacza relację. Doświadczenie – *To* dokonuje się wewnątrz człowieka. Relacja zachodzi natomiast między nim a światem. Spotkanie wydarza

się jako współczesność stojących naprzeciw sobie podmiotów *Ja* i *Ty* (Ryk, 2006, s. 29). Buber stwierdza, że w relacji *Ja – Ty* *Ty* staje się warunkiem koniecznym zaistnienia *Ja*, zaś relacja dialogowa stanowi przestrzeń narodzenia się *Ja* (Baniak, 2004, s. 8). Człowiek ujmowany jest przez Bubera zarówno jako indywiduum, jak i jako osoba; jako indywiduum wyróżnia się spośród innych, jako osoba zdolny jest wchodzić w relacje z innymi. To właśnie owe relacje, które wypełniają sferę *między*, ujawniają prawdziwie ludzki wymiar, dają początek innej jakości życia. Poznać Drugiego – *Ty* można tylko w relacji, w spotkaniu, które się wydarza jako dialog między *Ja* i *Ty*. Dialog zaś to otwarcie się na Drugiego, przełamanie anonimowości i wychodzenie naprzeciw. Inny człowiek nie jest tożsamy ze mną, gdyż jest inną istotą i właśnie jako kogoś innego go potrzebuję, by móc w pełni odkryć siebie samego, urzeczywistniając swój osobowy byt (Gara, 2008, s. 79). Dla Bubera inność drugiego człowieka umożliwia to, by mógł on stanąć naprzeciw mnie w autentycznym stosunku dialogicznym bytów, które wytyczają swą odrębnością przestrzeń *między*. *Ty* jest równorzędne wobec *Ja*, wytyczając tym samym symetryczność relacji (Gara, 2008, s. 171). Aby jakiegokolwiek działania podmiotu mogło zaistnieć, niezbędny jest inny podmiot, wówczas można mówić o akcie społecznym. Niezwykle istotna jest *dialogiczna faktyczność* jako uprzednio dana przestrzeń związku dwóch osób, stanowiąca przesłankę intencjonalnej działalności podmiotu (Ryk, 2006, s. 30).

U E. Lévinasa kluczowym elementem myśli dialogicznej jest pogląd o hegemonicznej naturze *Ja* zamykającego wszystko we własnym kręgu tożsamości oraz o absolutnej inności innego człowieka, która przełamuje zamknięty krąg immanencji *Ja*. Doświadczenie *Innego* jest rodzajem transcendencji (Baran, 1991, s. 29). Lévinas traktuje drugiego człowieka jako całkowicie *Innego*. *Innego* nie można zrozumieć, a więc objąć swym rozumem, w akcie totalizującego roszczenia, nawet jeśli staje się nam dostępny, a jego doświadczenie ma miejsce w epifanii twarzy. *Inny* jest nam dostępny właśnie dzięki twarzy, która nie może być pojęta, nie można jej posiadać. To ona stawia pytania, nakazuje, zakazuje, prosi (Tischner, 2002, s. 188). Używane przez Lévinasa pojęcie twarzy ma znaczenie metaforyczne. Nie można jej sprowadzić do jej percepcji, odsyła ona bowiem do czegoś więcej niż fizyczność, do czegoś, czego nie można uchwycić, wyodrębnić, nazwać, sklasyfikować, ujmując w oglądzie oraz w akcie klarownego i rozświetlającego, systematyzującego aktu poznawczego. Twarz jest czymś nieprzeniknionym i tajemnym, jednocześnie bezpośrednio danym i od razu się narzucającym. Twarz jest sensem ze względu na nią samą. Twarzą nie jest więc to, co widzimy – nie jest fizykalnością oblicza, która by dawała nam empiryczną podstawę do odpowiedzi na poznawcze roszczenie zrozumiałości, lecz nurtującym pytaniem, głosem wyrzutu lub wezwania. Twarz budzi moralny niepokój, jest etycznym apelem i moralną proklamacją, konstytuującą egzystencjalne pryncypia ludzkiego świata. Relacja oparta na stosunku nadrzędność – podrzędność nie daje dostępu do *Innego*. Drugi człowiek może być obecny tylko i wyłącznie w relacji intersubiektywnej, jako *anthropos heteros*, któremu przysługuje status heterogeniczności, nie można zatem od niego oczekiwać, żeby odgrywał arbitralnie przydzielone mu przez nas role, wyzbywając się przy tym samego siebie i swojej indywidualności. Z *Innym* można się spotkać, ale nie można go podporządkować (Gara, 2008, s. 88–91). Twarz jest wezwaniem do przyjęcia odpowiedzialności za drugiego (Marek-Bieniasz, 2002, s. 195). Twarz odsłania nam jakąś prawdę o drugim człowieku.

J. Tischner uważa, iż najbardziej pierwotną i specyficzną jakością *czystego Ja* jest zdolność doświadczania wartości. Wymiar człowieczeństwa otwiera się bowiem w człowieku dzięki odczuciu *Ja* aksjologicznego i współoddanemu z tym odczuciem doświadczeniu świata w jego aksjologicznym wymiarze. Pojawia się więc wspólny aksjologiczny horyzont umożliwiający mówienie podobnym językiem wszystkim podmiotom. Dla Tischnera fenomen spotkania jest warunkiem odsłonięcia prawdy o Drugim (Ryk, 2006, s. 32–33). Uważa on, iż aby zrozumieć spotkanie człowieka, trzeba mu pozwolić być, trzeba wejść z nim w dialog, zapytać, co my-

śli, szukać odpowiedzi, gdy ten zada pytanie. Kto na samym początku zniszczy człowieka, ten nigdy go nie zrozumie (Tischner, 2002, s. 489–490). Spotkanie z innym, jak pisze Tischner, to „spotkanie z tym, co naprawdę jest poza mną. Drugi to po prostu transcendens. Drugi stawia mnie w sytuacji, w której nawet pominięcie go jest formą przyznania się, iż on jest” (Tischner, 2001, s. 64). W spotkaniu możemy dostrzec siłę zdolną wyeksponować jedyną w swym rodzaju jakość *bycia człowieka z człowiekiem*. Tischner uważa, iż „spotkanie człowieka z człowiekiem niesie ze sobą taką siłę perswazji, że zdolne jest zmienić radykalnie stosunek człowieka do otaczającego świata, ukształtować na nowo sposób bycia w tym świecie, zakwestionować uznaną dotychczas hierarchię wartości” (Witkowska, 2003, s. 81–83). Według Tadeusza Gadacza, człowiek nie może być sobą, nie otwierając się na to, co od niego inne, szczególnie na innych ludzi. Osoba ludzka jest bowiem dialogiczna (Gadacz, 2003, s. 110).

Dialog między nauczycielem a uczniem

Próba rekonstrukcji poglądów głównych przedstawicieli filozofii dialogu podyktowana jest przekonaniem, iż założenia tej filozofii w kwestii ujmowania i postrzegania człowieka, odniesień wobec niego w dużym stopniu pozostają zbieżne z kluczowymi obszarami oddziaływań wychowawczych. W ten sposób mogą stanowić cenne źródło do wykorzystania w praktyce wychowawczej.

Specyfika relacji międzyludzkich występujących w szkole między nauczycielem a uczniem budzi wiele niepokoju o możliwości rzeczywistego doświadczania autonomicznych wyborów i odpowiedzialności w procesie kształcenia i wychowania. Zarówno bowiem uczeń, jak i nauczyciel uwikłany jest w zdarzenia, sytuacje ukierunkowane na osiągnięcie celów oraz w tradycyjne przepisy ról i stereotypy związane z ich pełnieniem. Już sam ten fakt może być wystarczającym powodem uniemożliwiającym lub znacznie utrudniającym dialog (Czerepaniak-Walczak, 1993, s. 126–127).

Właściwy dialog nauczyciela z uczniem wzbogaca oraz urozmaica proces nauczania. Nasuwa się jednak wątpliwość, czy dialog w szkole rzeczywiście realizowany jest według podstawowych warunków, do których S. Palka zalicza: wzajemną otwartość i szczerą partnerów dialogu (otwarcie się na drugiego człowieka, odrzucenie „maski”); partnerstwo i zaufanie; prawo do podmiotowości partnerów i poszanowanie tego prawa; autonomię partnerów; prawo do własnych poglądów; równość partnerów (symetria stosunku); przyjęcie wymiany ról nadawcy i odbiorcy; szacunek wobec partnera i cierpliwość; tolerancję (uznanie prawa partnera do wyrażania innych poglądów niż nasze); akceptację inności; respektowanie wartości innych ludzi; umiejętności empatyczne partnerów; odpowiedzialność partnerów; wolność i autonomię poznawczą; myślenie z punktu widzenia innych; odrzucanie absolutyzacji własnego punktu widzenia; przewyższanie postawy egoistycznej; wzajemne przejmowanie respektów poznawczych; poznanie i zrozumienie przedmiotu dialogu, zdefiniowanie podstawowych pojęć; swobodę wewnętrzną i zewnętrzną w wygłaszaniu poglądów (Palka, 2003, s. 483–483).

Dialog jest jedną z podstawowych zasad wychowania, polegającą na ciągłej wymianie myśli. Powinien być ideą przewodnią przenikającą całość wychowania uwikłanego w relacje nauczyciel – uczeń (Chymuk, 2003, s. 260). Wychowanie bowiem nie może być zredukowane do oddziaływania na psychofizyczność jednostki, bo tym samym przestaje być wychowaniem. Musi ono dotyczyć całego człowieka, jego doznań, myśli, dążeń i działań. Właśnie dlatego nie może być oddziaływaniem, bo oddziaływać można tylko na przedmioty, a nie na podmioty. Z podmiotami można prowadzić dialog, a dialog ten nie może polegać na namawianiu do określonego przez wychowawcę działania. „Ma to być dialog równoważnych podmiotów, które dążą do poznania prawdy o tym, co ważne i przekazywania sobie wzajemnie poznanej prawdy

– wzajemnie, choć często jedna ze stron dialogu ma więcej do pokazania niż ta druga. Oba podmioty są jednak równoważne i chcą poznać prawdę” (Ruciński, 1999, s. 19).

Dla Bubera wychowanie opiera się na wspólnotowej więzi i oznacza *dialogizację stosunków*, ponieważ relacja wychowawcza jest *stosunkiem czysto dialogowym*. *Stosunek pedagogiczny* stanowi więc rzeczywisty horyzont dialogiczności, niemniej dialogiczność ta sięga swej miary, gdy pada na grunt przyjaźni, wytyczając partnerską relację. Oczywiście nie oznacza to zatarcia różnic pomiędzy tym, kto wychowuje, a tym, który jest wychowywany, lecz jedynie otwartość wychowawcy w *wykraczaniu ku* wychowankowi. Wychowanie polega na wspólnej wędrówce ucznia i mistrza (Gara, 2008, s. 200–201).

Dialog między nauczycielem a uczniem wywołuje swoisty rodzaj uczestnictwa, obecności i zaangażowania wychowawcy w sprawy wychowanka (Marek, 2005, s. 51). Oczywiście dialog ten bywa złożony i na ogół nie jest zadaniem łatwym. Wymaga on od nauczyciela odpowiedniego przygotowania i pamiętania o tym, że dialog może okazać się niezwykle istotnym sprzymierzeńcem w pedagogicznym postępowaniu nauczycieli (Łobocki, 2007, s. 144). Nauczyciel dialogu traktuje ucznia jako kogoś, kto posiada swą samodzielną i w pełni autonomiczną strukturę bytu, stara się więc odnaleźć w nim te same potencjalności, które odnalazł w sobie, jako godne pielęgnowania i przyczynić się do ich rozbudzenia i rozwinięcia. Nie stawia sobie za cel zawładnięcie, zdezorientowanie i pokonanie wychowanka. Traktuje więc ucznia jako niepowtarzalną w swej wyjątkowości osobę. Rolą wychowawcy jest pomaganie w rozwoju i wspieranie potencjału wychowanka (Gara, 2008, s. 122–123). Nauczyciel dialogu pozwala odczuć uczniowi, że nie zostawia go samego zarówno w chwilach zwątpienia i trudności, jak i w odnoszeniu przez niego sukcesów. Nie ukrywa, że uczeń może na nim polegać. Okazuje poszanowanie dla godności osobistej ucznia, daje mu odczuć, iż jest akceptowany, szanowany i rozumiany przez nauczyciela (Łobocki, 2007, s. 146–147). Nauczyciel powinien być autorytetem, mistrzem i przewodnikiem po świecie wartości, świecie, który odsłania się w sposób żywy w dialogu.

W autentycznym dialogu człowiek przekracza granice własnego egoizmu, dostrzega *Innego* człowieka, chce spotkać się z Nim i nawiązać rozmowę, traktując Go jako równego sobie. Tego rodzaju dialog stwarza partnerom szansę rozwoju i wzbogacenia własnych osobowości o doświadczenie inności Drugiego, jego odrębności osobowej. Taka sytuacja ma miejsce w interpersonalnym dialogu osób nastawionych wzajemnie na siebie, potrzebujących siebie i własnych możliwości. Spotkanie dialogowe staje się istotą i platformą wyrażania tej postawy i potrzeby więzi międzypersonalnej. Owa więź – niezmiernie trudna do osiągnięcia, jest możliwa w realizacji poprzez dialog osób. Relacja dialogowa jest możliwa wówczas, gdy osoby ją wytwarzające traktują się nawzajem podmiotowo, kiedy przyznają sobie równe możliwości dochodzenia własnych racji, z myślą o dojściu do wspólnego celu. W relacji podmiotowej oba podmioty *Ja – Ty* wzajemnie na siebie oddziałują, współtworzą siebie, definiują swoją podmiotowość, warunkują swoje istnienie (Baniak, 2004, s. 7–9).

Dialog między nauczycielem a uczniem polega na wzajemnym porozumiewaniu się i wywieraniu na siebie mniej lub bardziej zamierzonego wpływu (Łobocki, 2007, s. 144). Pełny dialog ma miejsce wówczas, gdy jego podmioty dążą do wzajemnego zrozumienia, zbliżenia i współdziałania (Chymuk, 2003, s. 55). W trakcie dialogu może nastąpić przemiana wychowanka polegająca na *przebudzeniu*. Od strony wychowawcy następuje odkrycie – natrafia on na coś nieoczekiwanego, nieprzewidywanego, na coś, co każe mu odstępować od ustalonego wcześniej obrazu wychowanka. Owa relacja – relacja dialogu – ma charakter obustronny: wychowawca obdarza wychowanka swoją duchowością, światem wartości, w którym żyje, ale jest równocześnie obdarowywany przez wychowanka (Witkowska, 2003, s. 82). W prawdziwym dialogu zarówno nauczyciel, jak i uczeń są podmiotami wzajemnych relacji. Nauczyciel to nie tylko człowiek nauczający w szkole, wykonujący swój zawód, ograniczony przez narzucony program. To

człowiek, który wchodzi w relację z drugim człowiekiem (uczniem) i świadomie wpływa na jego postawę, poglądy, myślenie, świat wartości.

Dialog nauczyciela z uczniem może w istotnym stopniu umożliwić i pogłębić proces wychowania w szkole. Dlatego ważne jest uświadomienie sobie nie tylko, czym on jest, lecz również czym może i powinien być w codziennej pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela (Łobocki, 2007, s. 146). Dialog z pewnością spełnia istotną funkcję wychowawczą. Oparta na dialogu współpraca nauczyciela z uczniem stwarza wychowankowi bogate perspektywy rozwojowe. Umożliwia zdobywanie wiedzy i umiejętności, przyczynia się do właściwego pojmowania uczenia się, tj. traktowania go jak procesu coraz lepszego rozumienia siebie i otoczenia. Pomaga uczniowi w dostrzeżeniu możliwości wywierania wpływu na jego przebieg i efekty końcowe, sprzyjając kształtowaniu się u niego poczucia podmiotowości.

G. Grzesiuk i E. Trzebińska sądzą, iż dialog nauczyciela z uczniem, spełniający stawiane mu z pedagogicznego punktu widzenia wymogi, umożliwia: swobodną i szczerą wymianę myśli i uczuć nauczyciela i ucznia; wzajemne dzielenie się przeżyciami i doświadczeniami życiowymi; wzajemne poznanie i zrozumienie; udzielanie wsparcia w chwilach zwątpienia i trudności; pomoc w rozwiązywaniu problemów; dokonanie konstruktywnej zmiany w dotychczasowym postępowaniu partnera (Łobocki, 2007, s. 148).

Ponadto, dialog umożliwia wielokierunkową aktywizację umysłową uczestników w zakresie słuchania, obserwowania, wypowiadania się, myślenia problemowego, krytycznego, twórczego; poszanowania poglądów i stanowisk. Dialog nauczyciela z uczniem umożliwia mu bliższe poznanie jego potrzeb, dążeń, zainteresowań czy motywów podejmowanych przez nich działań. Wiedza ta stanowi podstawę opracowania skutecznej strategii oddziaływań wychowawczych (Łobocki, 2007, s. 148).

Dialog jest oczekiwaną metodą, którą powinien stosować nauczyciel w trakcie swojej pracy. Dialog – rozmowa na lekcji na temat realizowanych treści kieruje myśleniem ucznia, jednocześnie go aktywizując. W dialogu informacje stają się bardziej zrozumiałe i łatwiej przyswojone. Uświadamia on również, co uczeń potrafi, co rozumie, wie, a co powinien poprawić (Jankowska, 2008, s. 111).

Przeszkody utrudniające dialog między nauczycielem a uczniem

Mówiąc o przeszkodach, mam na myśli sytuacje, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają dialog. M.J. Kawecki pisząc o dialogu w relacji nauczyciel – uczeń, wskazuje na jego bariery. Do pierwszych z nich zaliczył negatywne emocje. Autor uważa, iż nie można się wczuć w przeżycie drugiego człowieka, nie mając pozytywnego emocjonalnego i uczuciowego nastawienia. Pomimo iż nauczyciel w naturalny sposób podlega emocjom, nie może się nimi kierować. Obowiązuje go podstawowa, elementarna życzliwość w stosunku do każdego wychowanka. Druga bariera dialogu w relacji nauczyciel – uczeń to pokusa oceniania i przyklepania etykietek. Jako trzecią autor wymienia zjawisko segregacji, a więc podziału uczniów na bardziej i mniej zdolnych, co – rzecz jasna – jest krzywdzące, w każdym uczniu bowiem należy dostrzegać jego zdolności i możliwości twórcze (Kawecki, 1995, s. 64–65).

O zakłóceniach w dialogu możemy również mówić, gdy sytuację cechuje asymetria relacji między nauczycielem a uczniem – przyjmuje postać pan-sługa. Jest ona układem formalnych, zorganizowanych i podporządkowanych danemu celowi interakcji, w którym niewiele jest miejsca na samodzielność, swobodę i spontaniczność ucznia. Cechuje ją brak ekwiwalentnej wymiany dwupodmiotowej, wyrażającej się w koherencji sprawstwa, realizacji własnych preferencji i ponoszenia odpowiedzialności. Nie oznacza to jednak, że relacja osobowa w sytuacjach edukacyjnych jest zawsze zniewalająca, utrudniająca doświadczanie wolności i dialogu.

O tym, na ile umożliwiała ona wolność i dialog, decyduje sposób, w jaki cele i wiedza, które kierują poszczególnymi działaniami, są rozdzielone między nauczycielem i uczniem (Czerepaniak-Walczak, 1993, s. 127–128).

Nauczyciel i uczeń nie zawsze wchodzi z sobą w dialog. Spowodowane jest to niekiedy brakiem czasu, ale równie często brakiem wymaganych umiejętności nauczycieli w tym aspekcie. Wydaje się sprawą niezwykle istotną nabywanie i doskonalenie przez nich tego rodzaju umiejętności. Brak umiejętności słuchania partnera i podejrzliwość wobec jego motywacji w sposób istotny utrudniają zaistnienie prawidłowego dialogu. W sens dialogu należy wierzyć i wprowadzać go w życie, osłabiając pojawiające się na drodze trudności i bariery.

Zakończenie

Człowiek może spełniać się w swym człowieczeństwie i osiągnąć pełnię rozwoju oraz szczęście jedynie na drodze dialogu (Wejman, 2004, s. 90). Dialog należy do istoty naszej osobowości, jesteśmy niejako zmuszeni i nieustannie zachęcani do dialogowania. Człowiek nie został bowiem stworzony do monologu, lecz do dialogu – do uczestnictwa i życia z innymi, z *Innym* (Baniak, 2007, s. 26). Dialog jest drogą, na której dochodzi do odnalezienia sensu istnienia człowieka, stąd prowadzony jest przez niego na każdym etapie rozwoju, choć w zróżnicowanych oczywiście, uzależnionych od osiągniętej dojrzałości, kształtach. Rozpoczyna się razem z próbą odkrycia najgłębszych, istotnych spraw. Istnieją zatem podstawy ku temu, by człowieka określić mianem *homo dialogicus* (Witkowska, 2003, s. 88). Z takim właśnie młodym człowiekiem spotyka się w szkole nauczyciel. W znacznym stopniu od pedagoga zależy, czy będzie to spotkanie tylko z nazwy, przypadkowe, niejako wymuszone przez system edukacyjny, czy rzeczywiste spotkanie dwóch podmiotów, osobowości. Istotnym czy wręcz pierwszorzędnym zadaniem nauczyciela jest przeobrażenie owego szkolnego spotkania czy – mówiąc inaczej – bycia razem podczas zajęć edukacyjnych, w dialogiczną relację ubogacającą wzajemnie zaangażowane podmioty. Tylko w takim stopniu proces wychowawczy osiągnie zamierzone cele, w jakim uda się go realizować na płaszczyźnie dialogu.

Literatura:

- Baniak J. (2004). Miejsce i znaczenie dialogu w życiu ludzi, [w:] *Filozofia dialogu. Między akceptacją i odrzuceniem: rola dialogu w życiu ludzi*. J. Baniak (red.). T. 2. Poznań: Wydawnictwo: UAM.
- Baniak J. (2007). O potrzebie dialogu w życiu społecznym ludzi, [w:] *Filozofia dialogu. Społeczny wymiar i kulturowy kontekst dialogu*. J. Baniak (red.). T. 5. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Baran B. (1991). *Filozofia dialogu*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Buber M. (1992). *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Chymuk M. (2002). Dialog i filozofia spotkania w świetle literatury, [w:] *Człowiek z przełomu wieków w refleksji filozofii dialogu*. J. Baniak (red.). Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Chymuk M. (2003). Wprowadzenie dialogu i filozoficznego spotkania do polskiego szkolnictwa, [w:] *Filozofia dialogu. Drogi i formy dialogu*. J. Baniak (red.). T. 1. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Czerepaniak-Walczak M. (1993). Istota i granice wolności w interakcjach edukacyjnych, [w:] *Etyka, świat wartości moralnych. Podręcznik do szkół średnich*. J. Jarco (red.). Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gadacz T. (2003). *O umiejętności życia*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Gara J. (2008). *Pedagogiczne implikacje filozofii dialogu*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

- Jankowska D. (2008). Dialog w edukacji akademickiej, [w:] *Pedagogika dialogu. Dialog warunkiem rozwoju osobowego i społecznego*. Dąbrowska E., Jankowska D. (red.). Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Kawecki M.J. (1995). Warsztaty samorozwoju [w:] *Edukacja i Dialog*, 2(65).
- Kozłowski R. (2004). Kto jest moim bliźnim? – człowiek jako istota dialogiczna, [w:] *Filozofia dialogu, między akceptacją i odrzuceniem: rola dialogu w życiu ludzi*. J. Baniak (red.). T. 2. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Kuczyński J. (2003). Rola dialogu w polskiej współczesności i w integrowaniu Europy: powiększanie człowieka, [w:] *Filozofia dialogu. Drogi i formy dialogu*. J. Baniak (red.). T. 1. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Łobocki M. (2007). *W trosce o wychowanie w szkole*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Marek-Bieniasz A. (2002). Odpowiedzialność człowieka według filozofii Emmanuela Levinasa, [w:] *Człowiek z przełomu wieków w refleksji filozofii dialogu*. J. Baniak (red.). Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Marek Z. (2005). *Podstawy wychowania moralnego*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Milerski B. (2008). Pedagogika dialogu: filozoficzne inspiracje i perspektywy, [w:] *Pedagogika dialogu. Dialog warunkiem rozwoju osobowego i społecznego*. E. Dąbrowska, D. Jankowska (red.). Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Ostrowska U. (2000). *Dialog w pedagogicznym badaniu jakościowym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Palka S. (2003). Dialog w dydaktyce ogólnej i praktyce kształcenia, [w:] *Teoria i praktyka kształcenia w dialogu i perspektywie*. A. Karpińska (red.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ruciński S. (1999). Wychowanie pozbawione aksjologicznego odniesienia, [w:] *Edukacja wobec dylematów moralnych współczesności*. Adamski F., Tchorzewski de A.M. (red.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ryk A. (2006). *(Po)nowoczesny podmiot w doświadczeniu spotkania. Antropologiczne aspekty pedagogiki spotkania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szulakiewicz M. (2002). Filozofia jako dialog. Nadzieje i złudzenia nowego myślenia, [w:] *Człowiek z przełomu wieków w refleksji filozofii dialogu*. J. Baniak (red.). Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Śnieżyński M. (1997). *Zarys dydaktyki dialogu*. Kraków: Wydawnictwo PAT.
- Tischner J. (2001). *Filozofia dramatu*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Tischner J. (2002). *Myślenie według wartości*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Wejman H. (2004). Trynitarno-chryzologiczny rys dialogu interpersonalnego, [w:] *Filozofia dialogu, między akceptacją i odrzuceniem: rola dialogu w życiu ludzi*. J. Baniak (red.). T. 2. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Witkowska N. (2003). Idea spotkania osób i dialogu w procesie wychowania, [w:] *Pedagogika kultury – wychowanie do wyboru wartości*. B. Żurkowski (red.). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.